

AMBT EN HEERLIJKHEID



MEDEDELINGEN VAN DE OUDHEIDKUNDIGE KRING
"RHEDEN - ROZENDAAL"

Lezing

Als vervolg op zijn lezingen over
gotische kathedralen zal ons kringlid
mr. L.D. Aeijelts uit Velp op woensdag
15 februari 1989 een lezing houden over
de "Notre Dame en de Sainte Chapelle"

Plaats: Gereformeerd Kerkelijk Centrum, Zaal 4, Parkstraat 3a te Velp.

Aanvang: 20.00 uur

Entree voor niet leden: f 2,50

Voor deze lezing wordt geen aparte convocatie meer aan de leden toegezonden.

AVONDEXCURSIE NAAR HET AIRBORNE MUSEUM

Op woensdagavond 11 januari 1988 brengen wij 's avonds om 8 uur een bezoek aan 'Hartenstein', Utrechtseweg 232 te Oosterbeek. Hier is bovengenoemd museum gevestigd en laat o.m. zien: reconstructie van de Slag om Arnhem (sept. '44) d.m.v. maquette's, foto's en diarama's enz. De heer W.J.M. Duyts, secretaris van het bestuur van dit museum zal ons persoonlijk rondleiden.

Entree f 2,- p.p. Er loopt een bus vanuit Velp tot Hartenstein

Deelname voor maximum 40 personen!

Via het aanmeldingsformulier op pagina 11, kunt u zich aanmelden. Bij het bereiken van het maximaal aantal deelnemers sluit de inschrijving. Dus haast u!

Aanmeldingsformulier op pagina 15.



TOELICHTING BIJ DE LEZING "NOTRE DAME EN DE SAINTE CHAPELLE"

door mr. L.D. Aeijelts.

De Parijsche kathedraal Notre-Dame behoort ongetwijfeld tot een van de meest bekende kerken van Europa. Haar ligging op het île de la cité, het centrum van de franse hoofdstad, waar in de derde eeuw v.C. de eerste bewoners, de Parisii, zich vestigden, maakte haar tot middelpunt van talloze ceremoniële gebeurtenissen. Meer dan enige andere kathedraal is zij verbonden met de geschiedenis van Frankrijk. De kroning van Napoleon tot keizer (door hemzelf!) in 1804 en het magnificat op 26 Augustus 1944 na de bevrijding van de hoofdstad in aanwezigheid van generaal de Gaulle, zijn er maar twee uit een lange reeks.

De kathedraal, waarvan de bouw werd begonnen in 1163, behoort tot de eerste gotische kathedralen en is dan ook duidelijk te onderscheiden van die van Reims van midden 13e eeuw, de periode van de hoog gotiek.

De zes portalen (waarvan vier aan Notre-Dame gewijd) behoren met de roosvensters en de unieke reliefs van de koorafsluiting tot haar rijkste bezit. Jaarlijks ontvangt Notre-Dame naar schatting tien miljoen bezoekers.

De nabij gelegen Sainte Chapelle werd door Lodewijk IX, de latere Lodewijk de Heilige, van 1240 tot 1248 gebouwd als "schrijn" voor de doornenkroon, het onschatbare reliek dat hij van de Byzantijnse keizer Boudewijn had weten te verkrijgen. Tot de franse revolutie bleef de doornenkroon bewaard in de nog aanwezige tribune aux reliques van de Sainte Chapelle, sinds 1804 verblijft zij in de schatkamer van Notre-Dame. Eens per jaar, op goede Vrijdag, wordt zij de gelovigen getoond.

De Sainte Chapelle, de vroegere hofkapel, heeft door de eeuwen heen de bezoekers in verrukking gebracht door haar stralend interieur, haar apostelbeelden en prachtig bewerkte kapitelen. Eenmaal binnengetreten voelen wij ons als 't ware opgenomen in een hogere, transcendente wereld.



MEDEDELINGEN VAN HET BSTUUR

Nieuwe leden

De Heer Mr. L.J.J. ten Horn

De Heer en Mevrouw Muis - Burger

Dieren

Velp

Mevrouw J.W. Hermens
Mevrouw Drs. T.E. Rijken - Boeschoten
De Heer en Mevrouw J.A. Gottschal
De Heer F.C. van Werkum
De Heer en Mevrouw van Hilten - Matthijsen
Mevrouw M.A.E.H. van Rijn - Keunen
Mejuffrouw A.P. Esveld
Mevrouw F.J. Koens - Bosveld
Mevrouw W.G. de Vries

Dieren
Dieren
De Steeg
Velp
Velp
Rheden
Velp
Velp
Dieren

Vooraankondiging lezingprogramma 1988-1989

28 maart 1989 jaarvergadering te Dieren

onderwerp lezing wordt nader bekend gemaakt

Dieren - Ontmoetingskerk

Adm. Helfrichlaan 54 - aanvang **19.30 uur** (!)

(eventuele wijzigingen voorbehouden)



HET HORSTJE EN DE PAPIERMOLEN AAN HET KAARSENMAKERSGAT

door Henk Voorn

Er hebben in Velp zeven papiermolens gestaan: de twee Jeruzalemse molens, de Overhagense molen, de molen op Beekhuizen, het Horstje, en de molens aan de Keienberg en aan het Kaarsenmakersgat.



Over de standplaats van twee van deze molens, het Horstje en de molen aan het Kaarsenmakersgat, heb ik destijds samen met mijn medewerkers in mijn boek over de Gelderse papiermolens een mening verkondigd, die sterk afwijkt van de voorstelling van zaken zoals Kerkkamp die gaf in zijn boekje "Waterraderen wentelden in Velp en Rozendaal" 1).

Ik was en ben nog steeds van mening, dat de molen die tussen het kasteel Biljoen en de Zutphensestraatweg lag, niet de molen aan het Kaarsenmakersgat was, maar de molen "Het Horstje". De molen ter plaatse waar nu het woonhuis "Het Horstje" staat, aan de Beekhuizenseweg tegen over de Jan Steenlaan, moet de molen aan het Kaarsenmakersgat zijn geweest, maar heeft in 1854

Het Horstje, voorheen de Papiermolen aan het Kaarsenmakersgat, in afbraak, 1920 Tekening Euqène Rensburg

de naam "Het Horstje" overgenomen van de vroegere molen van die naam, die in dat jaar was gesloopt.

Deze theorie is weliswaar niet in geschrifte bestreden, naar mijn weten, maar in gesprekken met geïnteresseerden in Velp is mij wel gebleken, dat men aan de juistheid van mijn theorie hier en daar wel twijfelde. Het lijkt mij nuttig, mijn argumenten nog eens op een rijtje te zetten.

1. In het huisarchief van Biljoen (inv.no. 412) vinden we een register van alle goederen onder de huizen Biljoen, Over- en Nederhagen, gedateerd 1767. Daarin worden o.a. genoemd de vier papiermolens, als volgt aangeduid:

L. Het Horstje

M. Kaarsenmakersgat

N. De Keyenbergse molen

O. De Beekhuizense molen

De letters verwijzen naar een bijbehorende kaart, die helaas niet meer aanwezig is. De heer Lüps schreef mij destijds, dat de kaart ook niet op het kasteel is te vinden. Opmerkelijk is de volgorde van de molens: stroomopwaarts van Biljoen naar Beekhuizen, waarbij het Kaarsenmakersgat tussen het Horstje en de Keienberg wordt gesitueerd.

2. Op blz. 75 van zijn boekje over de Velps-Rozendaalse waterraderen geeft Kerckamp een lijstje van molenpachten in 1795, ontleend aan het Biljoense archief. De volgorde is nu stroomafwaarts, maar met dezelfde consequenties als in het lijstje van 1767: Beekhuizen - Keyenberg - Kaarsenmakersgat - het Horstje.

3. Op 1 mei 1822 verpachtte baron Van Spaen aan Altinus Boekelman de papiermolen aan het Kaarsenmakersgat (huisarch. Biljoen inv.no. 434). Boekelman overleed 29 januari 1850; op 18 april verdeelden zijn erfgenamen de boedel, waarbij het binnenwerk van de molen werd toebedeeld aan Altinus' zoon Dirk Boekelman. De grond en opstal van deze molen waren kadastraal bekend in sectie A no. 53 en 53 bis.

Volgens de kadastrale kaart van 1817 is A-53 een papiermolen tussen de Ossendaalse allee en de weg van Arnhem op Zutphen, iets ten zuiden van de molen aan de Keienberg, aan de Beekhuizenseweg. (R.A.G. Not. Arch.na 1842, inv.no. 89, nots. Bosch van Rosenthal te Velp, akte 5337).

4. Dirk Boekelman verkocht deze molen in A-53-53 bis op 13 oktober 1854 aan Willem van Maanen.

Dus was Willem van Maanen niet de laatste papiermaker op Het Horstje, zoals Kerckamp schrijft (pag. 68), maar op de molen aan het Kaarsenmakersgat. Willem van Maanen was afkomstig



De papiermolen aan het Kaarsenmakersgat

van de molen Het Horstje, die werd gesloopt. De naam "Het Horstje" werd door Van Maanen nu aan zijn nieuwe molen gegeven.

5. Op 24 mei 1850 erfde genoemde Willem van Maanen van zijn overleden vader Gerrit van Maanen het binnenwerk van een papiermolen, waarvan opstal en grond kadastraal bekend waren als sectie B no. 9. De kadastrale kaart toont aan, dat B-9 aan de Beekhuizensebeek lag ten zuiden van de weg van Arnhem naar Zutphen, tussen deze weg en het kasteel in. (R.A.G., Not.Arch.na 1842, inv.no. 89, Nots. Bosch van Rosenthal, akte 5363).

6. Vader Gerrit van Maanen hier boven genoemd had de betrokken molen op 1 mei 1826 gepacht van baron Van Spaen; bij die gelegenheid word de molen "Het Horstje" genoemd. (huisarch. Biljoen inv.no. 434).

Op grond van deze gegevens kan er m.i. niet aan getwijfeld worden, dat Kerkkamp de standplaatsen van deze twee papiermolens heeft verwisseld. Toch moet bij vele oudere Velpenaren de standplaats aan de Beekhuizenseweg als "Het Horstje" bekend zijn geweest. Dat kan, als we aannemen dat Willem van Maanen, toen zijn molen Het Horstje in 1854/55 werd afgebroken en hij de molen aan het Kaarsenmakersgat pachtte, hij niet alleen zijn inboedel, maar ook de naam van zijn molen verhuisde. Dat is ook niet zo vreemd, want in feite had "de molen aan het Kaarsenmakersgat" geen echte naam, maar slechts een plaatsaanduiding!

1). H.Voorn, met medewerking van dr. Ja. Hollestelle en drs. G.D. Cornelissen de Beer, De papiermolens in de provincie Gelderland alsmede in Overijssel en Limburg. Haarlem, 1985.
H. Kerkkamp, Waterraderen wentelden in Velp en Rozendaal. Velp, 1970.



VISOP 'S HERTOGEN DIS _

door: H. Stam

Misschien kan de lezer(es) zich nog herinneren een bericht in de Telegraaf van 3 October 1986 onder het kopje: "Britse vorstin pakt Nederlander vis af."

Aanleiding tot deze gebeurtenis was de vangst van een 75 kilo wegende steur door een Britse visser uit de zee bij Guernsey. Hij meldde de, voor hem ook zeldzame vangst, volgens een eeuwenoude wet bij de gouverneur van het eiland maar verwachtte niet dat de Britse koningin, volgens dit aloude recht, de vis zou opeisen. Daarom verkocht hij de steur direkt door aan een op Guernsey wonende Nederlandse restaurateur die deze aankoop in zijn visrestaurant wilde verwerken en serveren. Tot ieders verrassing liet koningin Elisabeth weten dat ze de levering van deze vis op haar kasteel Balmoral zeer op prijs zou stellen.

De steur blijkt derhalve een vorstelijke vis, stellig wegens de zeldzaamheid waarmee deze in de Westeuropese wateren voorkomt. Het is wellicht aardig te vermelden dat zich in het jaar 1442, bijna vijf en een halve eeuw geleden, een soortgelijke zaak afspeelde. Vissers uit Griethuizen aan de Rijn (vroeger onderhorig aan het hertogdom Kleef) vingen bij het (Gelderse) Tolhuis te Lobith een steur. Ook destijds gold al die wet, of het gebruik, dat een steur in eerste instantie aangeboden diende te worden aan de landsheer in wiens hoogheidsgebied deze vis gevangen was.

De Griethuizense vissers wilden de vis delen en meenden dat de helft aan hun heer, die van Kleef, toebehoorde. Waarschijnlijk gingen ze uit van de gedachte dat de grens tussen Kleef en Gelre door de rivier liep en nauwelijks een juiste aanduiding van de hoogheidsrechten toeliet.

De (Gelderse) tollenaar van Lobith dacht er anders over en stuurde een knecht naar Grave waar hertog Arnold op dat moment verbleef om diens oordeel te vernemen.

De hertog bleek het wel eens met de Griethuizense vissers en stelde deze in het gelijk. Hij besliste dat de helft van de steur naar de hertog van Kleef (die Arnold's schoonvader was) gezonden zou worden. De ander helft moest in twee kwarten worden verdeeld waarvan het ene kwart naar zijn echtgenote, die op Rozendaal verbleef, gestuurd zou worden. Het andere kwart zou op het Tolhuis in Lobith gehouden worden.

Vis werd in vroeger eeuwen al veel en graag geconsumeerd.

De hertoglijke rentmeestersrekeningen maken er regelmatig melding van, evenals de rekeningen van de Lobithse tol. Zo werden in 1384 honderd prikken naar de hertogin in Rozendaal gestuurd, ook in 1340 en 1440 is sprake van prikken zodat deze waterbewoners gedurende vele jaren blijken te zijn gegeten. Nu zijn we niet zo verrukt van deze vis, de prik of lamprei, die als zeevis tot een meter lang, als riviervis tot 40 centimeter kan uitgroeien. Eigenlijk is dit slangachtige dier een parasitaire soort die zich aan zijn prooi vastzuigt om deze bij levende lijve van het vlees te ontdoen. Ja, de natuur is vaak wreder dan de visser of hengelaar! Kennelijk werd de prik in de middeleeuwen gewaardeerd om zijn smaak.

Ook van zalm is in 1340 sprake, maar eveneens van murenen, een nu niet meer zo gewaardeerde, palingachtige, vissoort, die al door de Romeinen werd gekweekt en op prijs gesteld. Vis die vanaf het Tolhuis te Lobith naar Rozendaal werd verzonden zal in de regel zoetwatervis zijn geweest die in de rivier, voornamelijk de Rijn, gevangen werd. In 1443 kwamen vanuit Goch te Griethuizen snoeken aan die door de Lobithse tolgaarder verder naar Arnhem op transport werden gesteld. Henrich den Vysscher uit Griethuizen belastte zich met het vervoer. Bij deze zending, die op St.Thomasdag (7 maart) plaats vond, bevonden zich echter ook zwanen die geconsumeerd zouden worden. Het geheel werd tegen 'dat hoochtyt', waarmee wel Pasen bedoeld zal zijn, op Rozendaal verwacht. Kennelijk werd er dan aan de hertogelijke tafel exclusief gegeten.

In 1405 arriveerde in Nijmegen een met vier paarden bespannen kar waarmee maar liefst 3000 karpers werden vervoerd, afkomstig uit het land van Cuijk. Per gehuurd schip werden ze vanaf Nijmegen richting Rozendaal getransporteerd, vermoedelijk naar Arnhem om daarna per kar weer naar het hertoglijke slot te worden vervoerd. Hoewel er bij Rozendaal visvijvers waren waarin men waarschijnlijk ook voor de eigen consumptie bestemde zoetwatervis kweekte, zullen die 3000 karpers wel niet in levende lijve zijn vervoerd om daar verder gehouden te worden. Het aantal lijkt daarvoor te groot zodat ze wel rechtstreeks voor de hertogelijke tafel bestemd zullen zijn geweest en deels te worden ingezouten en bewaard.

Naast al die zoetwatervis wordt nu en dan ook een aantal zeevissoorten genoemd, zoals in de rekening van 1427/1428, waar schelvis en wijting, stokvis, haring in bokking worden vermeld als bestemd voor de keuken op Rozendaal. We lezen dat de zeevis onder andere gekocht werd op de markt in Arnhem, ook minder bekende soorten als 'bollick' (bolk) en 'haltinckvis' (houting) treffen we aan. De hertogelijke familie en hun 'gesinde' behoefden over te weinig variatie in spijs niet te klagen.

Eens (in 1415) komen zelfs mosselen voor.

Een probleem zal in die tijd de houdbaarheid van de vis zijn geweest. Schepen uit de kuststreek deden er enige dagen over om het binnenland met hun lading te bereiken. Vermoedelijk zal de in de omgeving gevangen, en direkt geconsumeerde, zoetwatervis nog vers geweest zijn. Voor de zeevis zal men waarschijnlijk genoeg hebben moeten nemen met veelal gezouten produkten, soms gerookte (als bokking) of gedroogde (als stokvis).

In de rekeningen van de landsheerlijke riviertollen is regelmatig sprake van het vervoer van

vis waarbij de soort veelal niet wordt aangeduid. Een enkele maal lezen we van 'schol' of 'snoeken', vaker van haring of bokking maar in de regel luidt de omschrijving eenvoudig: vis. Dat verse vis niet algemeen was kan afgeleid worden uit de enkele keer dat gesproken wordt van 'gruene vis', d.i. groene ofwel verse vis. Soms is sprake van een 'kaarschip', een vaartuig waarvan de kiel is voorzien van een kaar ofwel een ruimte, waarin middels nauwe gaten in de scheepswand het water vrij in- en uitstroomt. Deze schepen werden vooral gebruikt voor het vervoer van aal of paling die immers zo lang mogelijk levend gehouden moet worden om de smaak te behouden.

De vermelding van geconsumeerde vissoorten verschilt overigens sterk in plaatselijke archieven. Zo zal men in de Arnhemse stadsrekeningen in de 14e en begin 15e eeuw nauwelijks bepaalde vissoorten aantreffen en wordt meestal volstaan met de algemene uitdrukking: vis. Alleen haring en bokking worden met zekere regelmaat genoteerd. De Zutphense stadsrekeningen daarentegen zijn in dit opzicht veel uitvoeriger en vermelden allerhande soorten vis die bij tijd en wijle door de stadsbestuurders met en zonder hun gasten werden geconsumeerd.

Bronnen: G. van Hasselt - Rozendaal, p. 25, 28, 50, 100, 135, 222, 223, 224, 236, 293, 311, 312, 321.

Dr. J.C. Westermann - De rekeningen van de landsheerlijke riviertollen in Gelderland 1394/1395, 1939 (Werken Gelre no.21)



DE DOKTER FABIUSPOMP TE VELP

door E.J. Kruijswijk Jansen

Onder de bruine beuk, vóór de toreningang van de Oude Jan staat de Dokter Fabiuspomp. Om meteen alle misverstand weg te nemen: een pomp is het niet, maar een kraan met drukventiel, die oorspronkelijk op het waterleidingnet was aangesloten. De benaming pomp is echter zó ingeburgerd dat ik niet de moed heb een andere naam te gebruiken.

Doctor G. Fabius GHzn was een zeer verdienstelijk dorpsgenoot. De Velsche Courant geeft een goede indruk van zijn initiatieven tussen 1892, toen de krant voor het eerst verscheen en het jaar van zijn overlijden 1900.

In 1892 behoorde hij tot de oprichters van het Velpse Ziekenhuis, hij werd zelfs de "vader" van het Ziekenhuis genoemd. In 1893 wordt hij benoemd tot Gemeente-vroedmeester, waarvoor een honorarium van f 100,- per jaar wordt uitgetrokken. In de Velsche Courant van 6 september 1893 treffen we het volgende bericht aan:

Burgemeester en Wethouders van Rheden; Gezien eene circulaire van den Heer Adjunct Inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht in Gelderland en Utrecht d.d. 30 Augustus l.l., betreffende de te nemen maatregelen tegen de Cholera Asiatica, waarschuwen de ingezetenen in hun eigen belang niet in den IJssel te baden, geen rivierwater te drinken en, voor het geval dat geen goed pomp- of welwater voorhanden mocht zijn, niet anders dan gekookt water te drinken; noodigen steenfabrikanten en andere werkgevers uit hun werklieden op het gevaar van het drinken van onzuiver water opmerkzaam te maken en hun in de gelegenheid te stellen alleen zuiver water te drinken.

Rheden, 4 September 1893

B. en W. voornoemd,
Brandt.
De Secretaris
C.J. de Lang Evertsen

Dit stuk moet dokter Fabius uit het hart zijn gegrepen. Hij immers ijverde vurig voor de aanleg van een waterleiding in Velp. Die kwam uiteindelijk in 1899 tot stand.

Van zijn bezorgdheid voor het wel en wee der Velpenaren getuigt zijn initiatief tot het oprichten van de vereniging Hulp in Nood op 6 december 1893. Doel: Steun aan behoeftigen en werklozen. Ook van deze vereniging wordt hij de "vader" genoemd.

Voorts treffen we hem aan als lid van de feestcommissie ter gelegenheid van het festival der Velsche Harmonie op 25 en 26 juni 1894.

In februari 1899 wordt de Velpse waterleiding in gebruik genomen. Reden voor dokter Fabius om in de Velsche Courant de volgende oproep te plaatsen:

Met het oog op de Opening der Waterleiding op Dinsdag 14 Februari a.s. noodigt de Ondergeteekende zijne Mede Ingezetenen uit op dien dag de Vlag uit te steken.
Velp, 11 Febr.1899
Dr G. Fabius

Nog in hetzelfde jaar lezen we in de Velsche Courant van 6 mei dat dr Fabius adviseur is bij de stichting van het Volkskoffiehuis aan de Hoofdstraat, hoek Vlashofstraat (nu Chinees restaurant Tjong-Ho). De feestelijke opening op 21 december 1899 maakt onze dokter mee, maar op 17 mei 1900 overlijdt hij onverwacht, nog maar 45 jaar oud, tot groot leedwezen van heel de Velpse bevolking.

Al spoedig is men het er over eens dat de herinnering aan deze betreurde, verdienstelijke mens bewaard moet blijven. In de Velsche Courant van 6 juni 1900 staat het volgende bericht:

Velp. Door de Commissie die zich heeft gevormd om gelden bijeen te brengen ten einde een stichting in het leven te roepen ter eere aan de nagedachtenis van wijlen onzen doctor Fabius, heeft nu definitief besloten een pomp in de Broekstraat al hier te plaatsen, waardoor de bewoners gratis water van de waterleiding zal worden verschaft.



De Fabiuspomp geplaatst bij de Oude Jan foto 1982

De oprichtingsakte van de Doctor Fabiusstichting dateert van 2 februari 1901. Reeds op 1 mei van dat jaar wordt de pomp in gebruik genomen. Nog lang niet alle Velpse gezinnen waren toen aangesloten op het waterleidingnet en de pomp heeft een aantal jaren goede diensten bewezen.

De Doctor Fabiuspomp stond aan de IJsselstraat (voorheen Broekstraat) tegenover de Charlottestraat. De Velsche Courant van 13 juni 1933 vermeldt dat de Dr Fabiusstichting is ontbonden. De pomp zal als historische herinnering bewaard blijven. Deze was op 17 februari 1933 door de Gemeente overgenomen voor f 1,- maar, voorzover mij bekend, buiten gebruik gesteld.

Op 14 april 1962 werd de Dr Fabiuspomp vernield als gevolg van een botsing. Een automobilist, die de Charlottestraat uitreed, verleende geen voorrang aan een van rechts in de IJsselstraat naderende personen

auto. Beide auto's werden zwaar beschadigd en de van rechts komende auto kwam tegen de pomp terecht, die vernield werd.

Uiteindelijk viel de schade in zoverre mee dat de pomp hersteld kon worden, zij het dat de metalen plaat met het opschrift. "Ter nagedachtenis aan Dr G. Fabius" niet weer aangebracht werd. Op verzoek van de Gemeente ontfermde onze Oudheidkundige Kring zich over het monument, dat een plaatsje kreeg in de tuin van de voorzitter dr J.F. van Oosten Slingeland te De Steeg. Een tiental jaren geleden werden plannen gemaakt om de omgeving van de Oude Jan te verfraaien. Toen bleek dat de dokter Fabiuspomp daar een zinvolle plaats kon krijgen werd deze daar opnieuw en nu voorgoed opgesteld als een blijvende herinnering aan een zeer verdienstelijk dorpsgenoot.

Zou het teveel gevraagd zijn om de plaat met het opschrift weer aan te brengen of op een andere manier de naam van dr Fabius bij de pomp te vermelden?

In het verleden heeft de Gemeenteraad eerder gemeend de nagedachtenis van dr Fabius te eren.

Dat lezen we in de Velpsche Courant van 8 november 1902:

Velp. Wij vernemen dat de nieuwe weg, achter de villa "Latisana" van den heer C. Bok, welke eene verbinding daarstelt van de Oranjestraat met den Parallelweg, den naam zal dragen van "Doctor Fabiusstraat".

Bronnen: De Velpse Courant.

H. Kerckamp, Velp en Rozendaal in oude ansichten, Zaltbommel, MCMLXXVIII, blz. 13, waarbij een afbeelding van de pomp op de oorspronkelijke plaats.



RONDE DE PLAGDEL TE ROZENDAAL

door E.J. Kruijswijk Jansen

Naar aanleiding van mijn artikel "Een grafzerk op Rozendaal" in "Ambt en Heerlijkheid" no 86 deelde een lezeres mij mee dat zij ooit had gehoord dat de brand van de boerderij de Plagdel, zoals die door J.A. Slempek in het boek "Licht in de verte" wordt beschreven, in werkelijkheid de boerderij Boschhuizen zou betreffen. Boschhuizen lag aan de Apeldoornse weg tussen de Schelmseweg en de Koningsweg op het grondgebied van de gemeente Arnhem. Dus begaf ik mij naar het Arnhemse Gemeentearchief om de gemeenteverslagen van 1900 tot 1913 onder het hoofdstuk Brandweer door te nemen.

Zoals we zagen liet Slempek het boek in 1913 spelen. Ik vond echter in de genoemde jaren geen mededeling over brand op Boschhuizen, wèl over de grote bos- en heidebrand die in de buitengewoon droge zomer van 1911 ten noorden van Arnhem en Rozendaal woedde. Daarover lezen we in het Verslag van den toestand der Gemeente Arnhem over dat jaar het volgende:

"Op Maandag 28 Augustus, des voormiddags 11 ure, kwam melding van grooten boschbrand achter Valkenhuizen. Onmiddellijk werden de kringen 9 en 10 gewaarschuwd en werden van hieruit zooveel mogelijk manschappen gezonden. De brand was begonnen, (vermoedelijk aangestoken), in jonge dennenbosschen ter gezamentlijke oppervlakte van ongeveer 90 H.A. en sloeg al spoedig over op een heideveld, gelegen in de gemeente Rozendaal ter grootte van ongeveer 110 H.A. Aan het einde dezer heide stonden wederom uitgestrekte dennenbosschen, in de windrichting, gescheiden door een zandweg, den verlengden Koningsweg.

Zoals later bleek, is met behulp van een partij arbeiders van Rosendaal, die van den anderen

kant poogden den brand bij dezen weg te stuiten, terwijl Schaarsbergenaren dit deden vanaf de windzijde, gelukkig de brand op deze heide gebleven. Met behulp van een groote partij aanwezige, manoeuvreerende Militairen werden daarna ook de brand in de bosschen gebluscht, waarvan toch nog een groot gedeelte behouden is gebleven.

Te half vier ure des namiddags was het gevaar geweken voor opnieuw opbranden of uitbreiden, en hoewel nog den geheelen nacht tot den volgenden dag 8 ure 's morgens is gewerkt, bleef de brand hierbij. Toen dien volgenden dag de z.g. brandlanen konden worden doorgegaan, bleek dat deze slecht onderhouden waren geweest. Waren deze beter schoon gehouden, dan zou de brand niet die afmetingen hebben kunnen bereiken, althans naar mensche-lijke berekening.

De bosschen waren het eigendom van den heer Mr. A.A. del Court tot Krimpen, die door dezen brand een groote schade leed."

Een knipsel uit een onbekend blad, aanwezig in het Gemeentearchief van Arnhem, geeft eveneens een verslag - met illustratie's - van deze spectaculaire brand. Daaruit nog de volgende fragmenten:

"Bij Nijmegen zag men reeds de geweldige rookpluim, die zich achter Arnhem verhief, en deze plaats naderende per S.S. kwam de breede wit-zwarte kolom van rook, die aarde en hemel verbond, steeds imponanter en verschrikkelijker voor den dag. 't Moest bij Schaarsbergen of bij Warnsborn zijn. Aan 't Arnheemsche station waren de plaatsbepalingen ook nog vaag, maar half Arnhem trok uit in de richting van dien grooten brand. Te Velp en omstreken ging iedereen ook den tocht wagen en daar waren zelfs geen rijtuigen meer te krijgen. Alle zomergasten tusschen Arnhem en de Steeg deden aan den exodus mee.....

Een gelukkig toeval mag het genoemd worden, dat er in verband met de militaire oefeningen zooveel soldaten in de buurt kwamen. Juist even voordat de brand ontdekt werd, was in het kamp bij Moscowa het 1e bataljon van het 8e regiment infanterie uit Doesburg aangekomen. Ofschoon zij pas een marsch van ongeveer 15 K.M. achter den rug hadden, stonden deze mannen, na hun uitrusting te hebben afgehangen, dadelijk gereed om naar het terrein van den brand uit te rukken, waar zij in de brandende hitte, velen zonder een druppel water, eenige uren het voortdringen van het vuur hebben bestreden. Aanvankelijk begonnen dicht bij den Apeldoornschen Weg, liep het vuur, voortgedreven door den krachtigen Z.W. wind, spoedig verder het bosch in, om in een boog om de boerderij Boschhuizen heen, op de bosschen van Rosendael en in de richting van den Imbosch aan te rukken. Tegen een dergelijken brand valt bijna niet te strijden."

De Velsche Courant van 30 aug. 1911 geeft een soortgelijk, maar aanmerkelijk soberder, verslag.

Boschhuizen bleef dus voor het vuur gespaard, niet voor de gereedschappen van de sloper, want de boerderij bestaat niet meer.

Slempkes beschrijft in "Licht in de verte" deze brand op uiterst boeiende wijze. De inwoners van het gehucht de Imbos legden in het verhaal een brandvrije strook aan die hun woningen tegen het oprukkende vuur moest beschermen en samen met de toegesnelde landheer - destijds F.J.W. baron van Pallandt van Rosendael, eigenaar van de bossen rond de Plagdel en de heide - trokken zij de hei op om de brand tegen te houden. Dan komt uit dat de geestelijk gestoorde Jan van Dalen met zijn brandende kaarsje de brand heeft veroorzaakt. Maar dat idee is ontsproten aan de fantasie van de schrijver.

Over de pachters van Rosendael, die de Plagdel bewoonden vond ik nog de volgende gegevens in "Bouwstoffen voor de geschiedenis van woondorp en streek" door H. Kerkkamp, Gemeentearchief van Rheden:

1768. "In de Plagdel een nieuw huysie gezet". Pachter werd Jan de Winkel, pacht f 20,-- (blz. 514)

1800. Pachter van de Plagdel: Gerrit Bosch, opgevolgd door Lammert Willemsen
Pacht f 20,- later f 25,- (blz. 500, 503)

1815. Lammert Willemsen, pachter van de Plagdel. (blz. 483)

1824. Westenbrink pachter van de Plagdel. (blz. 536)

1863. De Plagdel met schaapsdrijf verpacht aan C. van Huenen. Pacht f 50,- (blz.497)

Kerkkamp vond deze gegevens in het archief van Rosendael, o.a. in de rekeningen van de rentmeester. Momenteel is het Rosendaelsearchief aanwezig in het Rijksarchief te Arnhem, maar nog niet te raadplegen. Het moet nog geïnventariseerd worden.

Ik veronderstel dat de boerderij uiteindelijk niet rendabel was en daarom gesloopt werd. Van brand is niets bekend.



EEN ENKELE AANVULLING OP ONZE FIJNE EXCURSIE VAN VRIJDAG, 26 AUGUSTUS 1988 NAAR HATTEM.

Bij het bezoek aan de Hervormde Sint Andreaskerk bekeken wij o.a. ook het koororgel met zijn beschilderde luiken. Deze luiken worden vaak gesloten om stof en binnendringend ge- vogelte tegen te gaan. Vroeger had de kerk niet alleen een godsdienstige, maar vooral ook een sociale functie. En, stond dagelijks open. De kerk was op velerlei gebied plaats van samenkomst. Ontmoetingen, ook zakelijke, werden er georganiseerd; kinderen tolden in de kerk; er werd begraven. Bezieet u de schilderijen van P. Saenredam maar eens.

Volgens de archieven was hier, in de St. Andreaskerk, in de 15e eeuw reeds sprake van de aanwezigheid van een orgel. Een stichtingsbrief, gedateerd 8 augustus 1423 handelt onder meer over "priesters, die zorg moeten dragen, dat het orgel donderdags en zaterdag bij de eerste mis ter ere Gods bespeeld werd."

In een stadsrekening van 1477 wordt een zekere heer Matijs als orgelist genoemd. En, Meyster Jan, "die orghelyst van Zwolle", werkte in Hattem in 1577, 1590 en 1595.

In 1614 heeft het orgel een vernieuwing ondergaan, waarbij het zijn huidige kas en front kreeg, terwijl aan de voor- en achterkant van de windlade een kantsleep werd aangebracht.

Op de voorste kantsleep werd het register Prestant 8 voet geplaatst.

Prestare (latijn=vooraanstaan). U ziet dus in 't front de Prestant-pijpen. Hierdoor werd het orgel van een 4 voetsorgel omgebouwd tot een 8 voets.

In 1632 werkt Jan Morlet uit Arnhem aan het instrument, terwijl uit onderstaand gedicht valt te lezen, dat in 1677 door Jan Slegel, derde generatie orgelbouwers uit Kampen "mijn oudt Lichaam" weer "soo'n nieuwe stem" wordt ingeblazen. Dit gedicht van B. Bormman staat op de buitenkant van één van de luiken geschilderd. Anno 1677.

Door Godts loff uit te meten
was ick soo heesch gekreten
dat mijne keel schier stom
in hoogen ouderdom
nauw'lijks geluit kon geven
totdat het jaar van seven
en seventigh die quaal
genas en suivre taal

die 'k nù na m
door d'orgel-konst van Slegel
hier spreke, weder schonck
Gemeent' nu ben ick jonck.
Psalm singt met mijn den Heer
en geeft oock roem aan hem
die mijn oudt lichaam weer
inblies soo'n nieuwe stem.

Aan de voorkant van de orgel-balustrade werd in vergulde letters nog het volgende gedichtje aangebracht:

met mont gebe'en-
noch sangh alleen
is Godt te vre'en-
't geen 't herte singht
door d' wolken dringt

Dichter onbekend.

De beschildering van de luiken werd toen uitgevoerd door de glazenmaker Gerrit Robertsen. In 1895 overgeschilderd door Scheurleer, terwijl de firma Jelle Otter uit Zutphen bij de laatste restauratie, in 1972-74. door de firma Flentrop uit Zaandam, er in slaagde de oorspronkelijke beschilderingen weer aan 't licht te brengen.

De laatste restauratie geschiedde onder supervisie van Monumentenzorg. Adviseur was Klaas Bolt, organist van de Bavo te Haarlem.

De frontpijpen werden met tinfolie beplakt.

Nu luidt de dispositie als volgt:

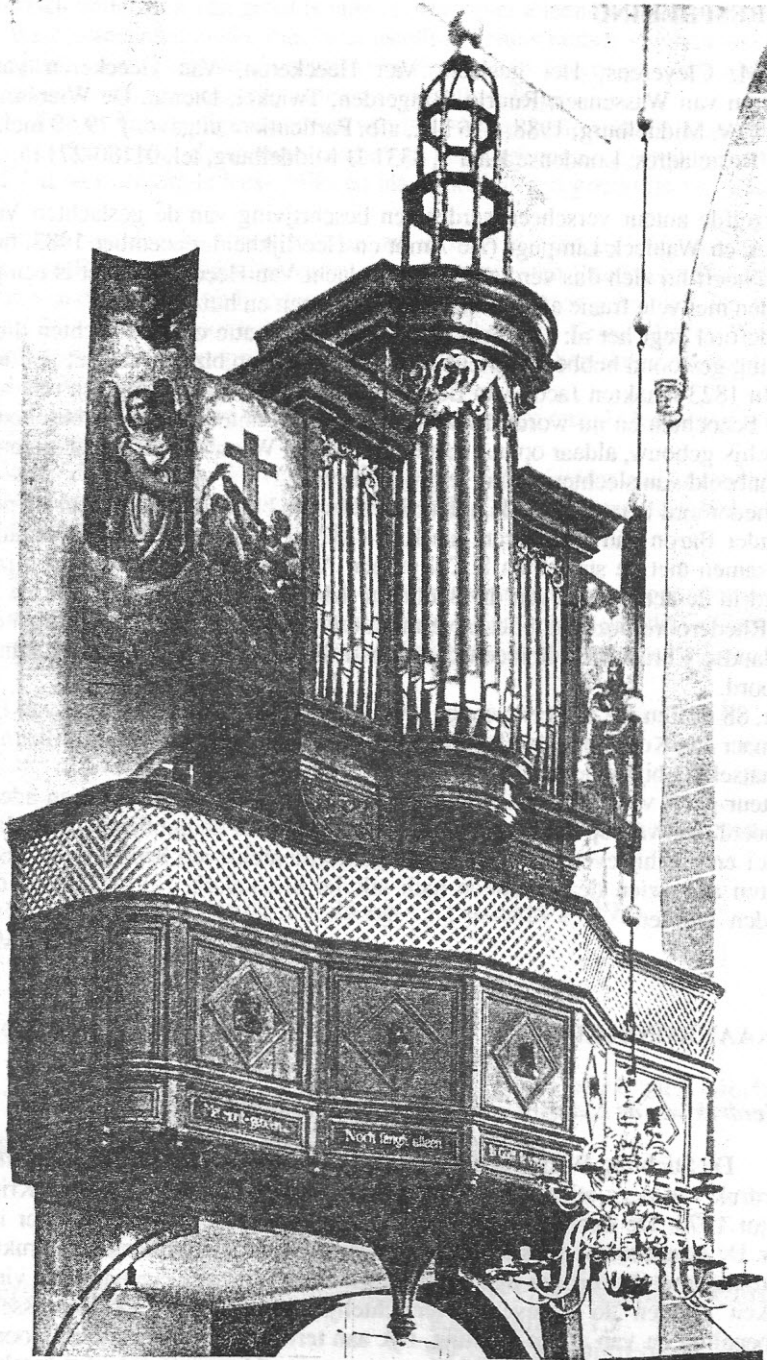
Prestant 8 voet.	Holpijp 8 voet.
Octaaf 4 voet.	Roerfluit 4 voet.
Octaaf 2 voet.	Fluit 2 2 .
Mixtuur IV sterk.	
Tertiaan II	
Trompet 8 voet.	

Het orgel is slechts klein. In eerste aanleg was het gebouwd vòòr de reformatie, dus niet voor de begeleiding van de gemeentezang. Later, misschien in 1614, meer waarschijnlijk in 1677, heeft men dit Hattemse orgel gebruikt in de protestantse eredienst.

Een tweede veel-groter instrument, opgesteld op een balustrade aan de westzijde van de kerk, begeleidt nu de zang van deze goed-kerkelijke gemeente. Het is ge-ent op de Franse orgelbouwtraditie. Het werd aangekocht uit het Belgische Waterloo, in ongeveer 1850 gebouwd door orgelmaker Loret.

Gegevens uit: "Restauratie van het koororgel in de Grote Kerk te Hattem".
Maandblad "Het orgel", no.7. juli-aug. 1976. van Hans Kriek.
"Zes eeuwen Veluwe orgels", Maarten Seijbel.

S.A. Doevendans



BOEKBESPREKING

R.W.A.M. Cleverens, *Het geslacht Van Heeckeren, Van Heeckeren van Kell, Van Heeckeren van Wassenaer; Ruurlo, Bingerden, Twickel, Dieren, De Wiersse, Rhederoord, Nobles C.V. Middelburg*, 1988, 216 blz., afb. Particuliere uitgave. f 79,50 incl. verzendkosten. Besteladres: Londense Kaai 1, 4331 JJ Middelburg, tel. 01180-27145.

Van dezelfde auteur verscheen eerder een beschrijving van de geslachten Van Aldenburg Bentinck en Waldeck Limpugr (zie *Ambt en Heerlijkheid*, december 1983, no. 77 blz. 16-17). Nu heeft hij zich dus verdiept in het geslacht Van Heeckeren. Het is een prachtig boek geworden met vele fraaie afbeeldingen van personen en huizen.

De ondertitel zegt het al: Het boek geeft veel informatie over geslachten die ook in onze omgeving gewoond hebben. Curieus is de afbeelding op blz. 32 van het Hof te Dieren rond 1845. In 1823 maakten Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp een reis waarbij zij o.a. Dieren bezochten en nu wordt duidelijk waarom zij noteerden: "Ras beschouwden wij het belachelijk gebouw, aldaar op last van de freule van Wassenaer-Twickel opgericht en dat als een toonbeeld van slechten smaak te pronken staat".

Wat Rhederoord betreft geeft de auteur interessante bijzonderheden over de periode dat mr. Alexander Baron van Heeckeren van Kell (1871-1945) er woonde. Zo organiseerde hij in 1926, samen met de staatsman H.Colijn, een A.R. landdag. Ook was hij bijzonder geïnteresseerd in de activiteiten van dr. Buchman (Morele Herbewapening) die na 1923 herhaaldelijk Rhederoord bezocht. Niet is vermeld dat Rhederoord sinds 1981 eigendom is van de Nederlandse Christelijke Gemeenschapsbond die het huis gebruikt als vakantie- en conferentieoord.

Op blz. 88 treffen we aan een verslag van het bezoek van M.V. Barones van Heeckeren van Wassenaer aan Koningin-Moeder Anna Paulowna op 7 maart 1850 op Biljoen evenwel zonder plaatselijke bijzonderheden.

De auteur geeft veel informatie. Hij heeft archieven van de overheid en adellijke families bestudeerd. Het valt op dat hij zich niet heeft verdiept in de publicaties van plaatselijk historici en dat hij evenmin betreffende gemeentearchieven heeft geraadpleegd. Dat is te betreuren aangezien deze bronnen toch allerlei bijzonderheden vermelden die elders niet gevonden worden.

W.J.M.



BOEKAANKONDIGING

Een Herdruk van de kadastrale atlas Rheden-Rozendaal 1832

De Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland heeft een begin gemaakt met de herdruk van deze atlas, die voor het eerst is gepubliceerd door onze Kring in de jaren 1964 tot 1970. De tweede druk is geïllustreerd en bevat aanzienlijk meer informatie dan weleer. De atlas bestaat per kadastrale gemeente uit de minuutplannen, afgedrukt op A3 formaat, met daarbij een lijst der percelen en een lijst der eigenaren. In vier tabellen met grafieken worden de gegevens overzichtelijk weergegeven. De processen-verhaal van grensbepaling en van sectie-indeling, rijk aan terreingegevens, worden woordelijk in twee bijlagen opgenomen. Al deze gegevens gaan vergezeld van een inleidende tekst.

Met deze handzame atlas komt een rijke bron ter beschikking, die voor regionaal

en lokaal historisch onderzoek van groot belang is. Maar niet alleen de onderzoeker, ook de inwoners van onze gemeenten zullen met belangstelling kennis nemen van hun woonplaats in de tijd, die juist voorafging aan de grote veranderingen in de vorige eeuw als spoorwegaanleg, markenverdeling, industrialisatie en dorpsuitbreiding.

Vragen naar de ligging van de eigendommen van het voorgeslacht, naar de toenmalige bebouwing, naar het landschap, de cultuurtoestand en het wegenpatroon vinden in dit werk hun antwoord. Dit wel verzorgde lees-, kijk- en bladerboek is een goudmijn van geschiedenis.

De herdruk van de atlas van Rozendaal zal in 1989 zijn beslag krijgen, spoedig gevolgd door Velp en Rheden. Dankzij subsidies van de gemeenten Rheden en Rozendaal en financiële steun van de Rotaryclub Rheden kan de prijs laag worden gehouden. De atlas van Rozendaal zal f 25.-- kosten. Voor leden van de Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal geldt tot 1 maart 1989 een intekenprijs van f 20.--, mits centraal besteld en afgehaald bij de archivaris, de heer W.J. Meijerink, Gemeentehuis, De Steeg.

Over de uitgaven van Velp, Rheden en Dieren zal de Werkgroep onze leden in een volgende Ambt en Heerlijkheid informeren.

Tenslotte: de Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, Lovinklaan 6, 6821 HX ARNHEM, noteert graag nieuwe donateurs à f 25.-- per jaar of f 100.-- ineens voor vijf jaar, te voldoen op bankgiro 93.93.09.351.

N.B. De werkgroep heeft een leeskamer in de Dierense Toren, geopend maandagmiddag tussen 2 en 5 uur, waar men kennis kan nemen van dit Gelderse werk maar ook zulke atlassen uit Drenthe, Friesland en Zeeland kan inzien.



.....
hier langs afknippen

Aanmeldingsformulier Avondexcursie op 11 januari 1989.

Ondergetekende,

naam.....geeft zich hierbij op.

voor bovengenoemde excursie, met perso(o)n(en)

Formulier terug zenden aan het secretariaat: Mevr. H Renkema - Homs
Köllinglaan 15
6952 H.K. Dieren

**Het bestuur van de
Oudheidkundige Kring
Rheden-Rozendaal
en de redactie van
Ambt en Heerlijkheid
wensen alle leden
voorspoedig 1989 toe.**



Antwoordkaartje voor de leden van de Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal op 11 januari 1989.

Ondergetekende,

..... geeft zich hierbij op

voor bovengenoemde excursie met (persoon(en))

Formulier terug zenden aan het secretariaat: Mevr. H. Renkens - Hout
Köllinglaan 12
6922 H.K. Dieren